

«КІНЬ НА ВЕЧІРНІЙ ЗОРІ» (МОВА ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО)

Микола Вінграновський, як зауважує Іван Дзюба, «і в прозі поет. Його слово не повідомляє, не описує, і не змальовує, а творить неповторну мить переживання світу». І в більшості його прозових творів (повісті «Первінка», «Сіроманець», «Кінь на вечірній зорі») світ показано через психологію дитини — хлопчика десь восьми років, хоч у різних творах з різними сюжетами він і має різні імена. Світ, в якому живе і який сприймає цей хлопчик, — це світ українського села часів війни та перших років повоєнного часу. Голодні і холодні роки, знесилені пошуками матері засобів на прогонування дітей, надія на повернення батька з фронту: *Листоноша тітка Василина йшла через вигін до Миколчиної вулиці. Її помітили відразу усі хати і землянки. Жінки і діти попрутулялися до шибок, не зводячи тривожних очей з тітки Василяни: у який двір найперше заверне вона .. Тітка Василяни йшла повільно, дивилася .. в землю, бо щодня змушена була приносити людям більше горя, ніж радості* («Первінка»). Це про те покоління, через душі якого

чи не найбільючіше пройшла війна, покоління, яке тепер називають «діти війни».

*Бомба, снаряд, осколок, воронка, бомбардувальник, літак, танк («тигр»), жерло, похоронка, а в перші повоєнні роки: плуг, борона, лопата, засів, зерно, кінь, корова, яку теж часто впрягали в плуг (а в одному з нетрафаретних епізодів впрягли навіть літак), жорна, чуні (взуття, склеєне з колісних камер — один із символів того часу) тощо — слова, що рясніють на сторінках повістей М. Вінграновського. Це ті реалії і та мовна стихія, в яких виростало повоєнне покоління. Пор. у текстах: *Посеред двору чорніла криниця з пригорілим журавлем; Степ, де щойно пройшли Миколка з Первінкою, закипів від бомб, як смола в казані; Так вони і посувалися удвох між жерлами гармат та танків, поміж перекинутими машинами, погорілими гарбами, возами; Порожнє занушене поле сумно лежало без нічого, — ні соняшник, ні колосок не хвилювали його в усі роки війни.* Не за роками дорослі, діти жили подіями того часу, намагалися в усьому допомагати матерям. Саме такими є персонажі повістей Миколи Вінграновського — Миколка з «Первінки», Сашко із «Сіроманця», Микитко з повісті «Кінь на вечірній зорі». Кінь — не випадковий образ у художній мові М. Вінграновського. Кінь — традиційний образ козацької волі, сили — у повісті постає здичавілим, у реп'яхах, з вибитим загноєним оком, до якого прилипла муха. Він не ірже, а гарчить. Саме таким побачили його ввечері в лісосмузі Миколка з мамою, коли поверталися з міняння (одна з реалій того часу!). Такий кінь — теж символ війни, нівечення нею всього живого і дорогого, це символ понищеної фашизмом рідної землі — України.*

Та не лише в життєвій правді, глибокому психологізмі неповторність прози М. Вінграновського, а насамперед в її надзвичайній поетичності. Письменникові вдалося неперевершено показати вразливу і ніжну душу своїх малих героїв, її злиття з природою, з тваринним і рослинним світом, навіть у найтрагічніших умовах. Ці діти розмовляють з тваринами, зокрема звірами, а звірі у творах — 'олюднені', пор.: *вовк Сіроманець став навіть тихенько наспівувати собі під ніс; вовк хмикнув на сизий листок ожини, хмикнув і сказав: «Ого-го!» («Сіроманець»);*

будяк кашлянув («Кінь на вечірній зорі»). Це ніби нагадує казки, але не порушує реальності, тримається на гармонії 'всього сущого' і створює неповторність слововживання і образності.

Персоніфікація особливо відчутна в описах природи: *Шпаки відвели в небо від щастя заплющені очі і співали так, аж ноги під ними тремтіли, і земля співала, як шпак. Над озерами обнімалися шиями коні. Блакитними квітами розцвіли більші і менші калюжі. Ліс, той наче поклав собі руку на серце і тихо благословляв журавлине крило над собою в осянім небі, і мурахи з підтягнутим за зиму животом, і свою лісову стежину* («Сіроманець»). Письменника в такому словесному живописі часто вабить небо: *А над садом у синьому небі цвіли білі молоді хмари... Миколка пішов очима до них, до їхніх білих і чистих облич. Миколка відшукує в обрисах хмар постаті близьких людей: стояв і дивився, як пропливають мати і він з Первінкою та дідом у синьому небі в краї далекі* («Первінка»).

Як уміє автор вписатися душею і словами в суть певного явища, стану, настрою! Ось дика гуска думає, як летіти їй у теплі краї з пізнім дитям: *під крило його не візьмеш і на спину не покладеш — упаде. Зимувати з малим? А вітер, а сніг, а мороз та лід, а лисиці, тхори, куниці, кібчики, прибудні коти, собаки, а мисливці, а їсти що? .. А тут на дзьобі уже зима* («Гусенятко»). Фразеологізм *зима на носі* художньо «пристосовано» до життя птахів: *зима на дзьобі*. У таких словесно-образних знахідках письменник ніби стає тією істотою, про яку пише. Йому дано зрозуміти кожну травинку і звіринку.

Опоетизовував М. Вінграновський також квіти, городину, садові плоди і дерева, зокрема грушу і яблуню. Тут він виявив себе не лише майстром слова, а й знавцем садівництва. В описаному ним саду — *сива груша, яку посадив це татів дід-козак; груші-ладанки, які пахнуть трохи медом і хвостики у них довгі і прямі; груші-гливи — трохи глевкі, а хвостики в них короткі і закарлючені; А це дуля. У неї найбільші і найсмачніші груші, з'їси одну таку грушу і вже наївся на цілий день; ...за грушею-гливою маленька груша-картонлянка, яка допіва пізно; ...а це груші-сагачки. Вони пристигають тоді, коли бджоли вже понаїдалися цвіту і троянди опали* («Первінка»). «Грушевий мотив» звучить і в інших місцях твору, пор.: *гру-*

шевий дух ще трохи жевріє в цих плодах; з десяток торішніх покоцюрблених грушенья тощо.

Таку ж спостережливість, заглибленість Миколки в життя садових дерев відчуваємо в описах яблунь: ***В сіро-блакитних тілах яблунь вже говорила весна. Яблуні наче прислухалися до самих себе, і особливо оця біля хати, волова мордочка, що доспіває тоді, коли косять жито*** («Первінка»). Образ саду живе і в поезіях М. Вінграновського, згадаймо хоч би рядки: *Ходімте в сад, я покажу Вам сад, Де на колінах яблуні спить вітер...*

Злиття душі Миколки з природою, відчуття її, оберігання засвідчують такі тексти: *Щоранку Миколка вибігав у садок подивитись, як там росте трава*; Миколка спостеріг, як *під листям врзнобіч розбігалися мишачі окопчики*; у розчахнутої гарматою яблуні Миколка *замастив глиною рану, стулив гілку, обв'язав*.

Природа, безперечно, — один з концептів мовотворчості Миколи Вінграновського, а лексика на позначення садових реалій та її індивідуально-авторське художнє переосмислення створює у ньому окреме лексико-семантичне поле.

Оповідна проза М. Вінграновського «пересипана» поетичними пейзажними замальовками, які чимось нагадують кінокадри. Напевно, на їх мовному оформленні позначилася кіноакторська діяльність письменника: *Вони бігли під жайворонками світанковим полем. Біла роса по колінах. Над білою гречкою гундосив безхатній, видно, джміль. Сонця на землі не було, але вгорі на небі, жайворонки були вже золотими* («Сіроманець») чи *На вулицях в садах облетів і поприлипав вишневий цвіт, розцвіли на городах маки, і літо стало обома ногами на свій поріг* (Там само).

На фоні спокійної оповідності та народнорозмовності персонажів особливо помітні індивідуально-авторські тропеїстичні засоби. Переважно це епітети, метафори, порівняння: ***золотими мандаринами між зорями пропливали супутники; сірий степ з вовнистими хмарами над собою лежав у Сіроманця перед лапами; очі у Галі-однокласниці карі, як дві темно-коричневі квасольки***; слізки у лисенятка *були дрібненькі і наче сухі, як просяне зернятко*; *песик стоїть худий і нещасний, як*

обідране голодне циганча; Дорога до школи в цей день сміялася на сонці досхочу; Сонце стояло на п'ять пальців від горизонту тощо.

Яри і ярки, вибалки і балки, степові кургани, польові стежки, невеликі степові озера, верболози, літній вилинялий цвіт неба, скирти, лісосмуги, цвіт гороху і гречки, шелест кукурудзи і соняхів, мокрі макові голови, світанкове поле, спів очеретянки, трав'яні коники, мурахи і т. ін. — це далеко не повне коло лексики, яку уживає письменник в описах південного степу.

Наповнена естетичною функцією лексика прози М. Вінграновського стає пензлем художника, створює зримі картини. Особливо це відчутно в пейзажних описах, пор.: *Сонце зійшло сильно і яро. Вчорашня сіра важка долина пронизливо синьо замолоділа, жовті потойбічні лиманські береги світло відкрилися далеко, в балках і вибалках відкрилися червоні озера доспілого глоду, і залітали качки («У глибині дощів»); А над садом у синьому небі цвіли білі молоді хмари («Первінка»).*

Доречними тут будуть слова Оксани Пахльовської (з інтерв'ю з Ліною Костенко): «Слово, малюючи, оприявнює свої приховані смисли. Слово може змалювати й те, що не дається пензлю».

Активним атрибутом пейзажів М. Вінграновського є небесні світила, особливо *місяць*. Взяти хоч би приклади з «Первінки»: *На небо вийшли зорі, під ногами трохи підмерзло; Вийшов червоний місяць, і танки одразу стали більшими; Червоно світить місяць над горбом, і тиша така тиха, аж холодно; Ніч стояла тиха під білим місяцем, як молоко в дійниці, і тихо жувала Первінка.*

Проза Миколи Вінграновського психологічна. Щоб розкодувати порівняння білого місяця з молоком у дійниці, треба подивитися на місяць очима головного персонажа повісті «Первінка» — Миколки. Батько його на фронті. Миколка, долаючи усілякі небезпеки воєнного часу, добирається степом до сусіднього села, щоб на надіслану з фронту «батькову получку» купити на базарі хоч якусь корівчину, бо вдома хвора мама, менші сестричка і братик, а їсти нема чого. І Миколка купує найдешевшу останню корівку, бо не кожен таку купить:

вона вся чорненька і ріжки віночком. Але все хиталася од вітру і світила ребрами, і вим'я під нею було, як маленьке яблучко. Звали корівку Первінка (потім вона з'їсть покрівлі у півсела, бо нічим було її годувати). Разом з купленою коровою нічним степом, з нічними страхами і небезпеками повертається Миколка в село. Але над усім у нього радість, що є корівка, що даватиме вона три склянки молока, як сказала тітка. От тому і місяць здавався йому білим, як молоко в дійниці.

На цьому прикладі ще раз переконуємося, що окреме слово, вираз у художньому творі — завжди вияв цілого тексту, вияв авторського задуму, творчої манери письменника, а також доби, яку він відтворює.

Глибоким психологізмом, відчуттям, зокрема, дитячої душі сповнені діалоги повісті «Первінка». Ось Миколка зайшов у перукарню і, вперше тримаючи за пазухою «великі гроші», попросив побризкати себе:

— Дядьку, капніть мені духами за шию, а я вам цілу десятку дам.

— Е, ні, десяткою не обійдешся.

— Ну, тоді за двадцять!

Зворушує, як Миколка потім просив маму і братика та сестричку «понюхати» себе.

Микола Вінграновський дуже правдиво відтворює народно-розмовність таких епізодів. Наприклад, діалог купівлі — продажу Первінки:

— Тьотю, а скільки ви за неї просите, і так, щоб оддати?

— Віддаю за сто п'ятдесят...

— А вона хоч доїтьсся?

— Доїтьсся, три стакани дає на день, але при добрій паші.

Психологічно тонко, словесно точно добирає письменник лексику для відтворення епізоду з морською свинкою, яка була постійним атрибутом воєнних і повоєнних базарів: *...білі свинки морські на руках у безногого дядька біленькими писочками витягують записочки із кошика: даси дядькові двадцять рублів, і за ці гроші біла свинка висмикне записочку, а в ній записано, що тобі має бути. Розгорнеш і читаєш: «Вас очідає казьонний дом. Але все закінчиться благополучно»* (найбільше, звичайно, загадували, чи повернеться чоловік чи батько з фронту). А як

Миколка чекав батька, передає створений письменником фразеологізм народнорозмовного характеру *пахне батьком*, пор.: *Миколчин Собака вранці пахнув лисицями, тіннями і ще чимось, як ото, бува, пахне батьком, коли він на війні і коли його довго немає, так немає, що аж...*

Усе в прозі М. Вінграновського працює на відтворення воєнного та перших років повоєнного часу українського села.

На тітці, що продавала Первінку, *не було навіть і куфайки, а лише сірий піджачок з рукавами по лікті, та на ногах — одна чуня, а друга калоша, прив'язана до ноги кабелем. Так вони і трусилися удвох з корівкою на спорожненому базарі, на сірій землі і під сірим небом.*

Сірий колір використовує письменник у своїх творах в описах всього негативного, що принесла світові війна. *Синій колір* — улюблений у нього для опису неба, квітів, озер і всього приємного, духовного, життєстверджувального. Пригадаймо перший рядок поезії «У синьому небі я висіяв ліс». Це глибоко філософський, закорінений у фольклор образ. До речі, вся художня проза Миколи Вінграновського не густо, але пересипана рядками із колядок, народних пісень та іншими фольклорними алюзіями. Та й сама манера олюднення рослинного і тваринного світу має фольклорні витоки.

Прозу М. Вінграновського не можна назвати народнорозмовною, вона, як ми уже зазначали, переважно поетична. Але в окремих місцях, особливо у мові персонажів, натрапляємо на народнорозмовні вияви. Це слова *потьопав, відхвицькувати, теліпатися, попудити, пошпурити, сновигати, почтальйонша, похоронка* тощо. У мові персонажів знаходимо і просторічні форми на зразок *хімічеський карандаш, временно, розведчики, День Победи, узнати* тощо.

Окремі уривки прози М. Вінграновського привертають увагу своєю ритмічністю. В основі ритмічності, «кадровості» оповіді — ампліфіковані синтаксичні структури, зокрема, однорідні члени, повторювана двоскладність речень тощо: *Басували вітри на відкритій рівнині, гасали наввипередки, лопотіли білими сніговими полями, навівали малим молодим вітрам старі степові пісні* («Сіроманець»); *Всі тікали: мале плакало, старе кричало, підхоплювало малечу на руки, бігло, губило в снігу*

шапки й рукавиці (там само); Собака підняв голову, потягнув повітря, тихо заскімлив, завищав і з усіх своїх чотирьох ніг кинувся садом до хати («Первінка»); Центром ритмічності прози є дієслова, їх повторюваність у певній граматичній формі.

Мова художньої прози Миколи Вінграновського — одна з неповторних сторінок української художньої мови. Словами дослідника Павла Щириці, вона «створює ауру дивовижної музики, що відлунює в тобі і бринить повсякчас досконалим суцвіттям мови, кодом національної краси і сили, дотепністю й правдоподібністю нестримної фантазії — власне звучанням української землі».